

ALTERRA

WAGENINGEN UR

De halfnatuurlijke Vecht: nieuw perspectief voor landbouw en natuur

A. Corporaal
R.A.M. Schrijver
G.J. Maas

Alterra-rapport 1931, ISSN 1566-7197

De halfnatuurlijke Vecht: nieuw perspectief voor landbouw en natuur

De halfnatuurlijke Vecht: nieuw perspectief voor landbouw en natuur

**A. Corporaal
R.A.M. Schrijver
G.J. Maas**

Alterra-rapport 1931

Alterra, Wageningen, 2009

REFERAAT

Corporaal, A., R.A.M. Schrijver en G.J. Maas, 2009. *De halfnatuurlijke Vecht: nieuw perspectief voor landbouw en natuur*. Wageningen. Alterra. Alterra-rapport-1931. 46 blz., 23 fig., 3 tab., 46 ref.

In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit heeft Alterra een paar belangrijke onderzoeken uitgevoerd die goed inzicht geven hoe economische, ecologische en maatschappelijke partners in de toekomst naar nieuwe vormen van samenwerking kunnen streven. Van de overheid wordt wel verwacht dat betrokkenen veel meer vrijheidsgraden geven. De overheid moet private partijen stimuleren en faciliteren om economisch en ecologisch verantwoorde beheerssystemen uit te werken (natuurderij, natuurmelkerij) en ze moet zelf haar aandacht richten op het buitenlandse, bovenstroomse gebied en op 'zijdelingse' gebied om andere ruimtelijke doelen te realiseren. De nieuwe inhoudelijke synthese vereist ook een andere aanpak..

Trefwoorden: systeembeheer, synthese landbouw en natuur, rivierinvloed, recreatie, nieuwe rol bestuur, vrijheidsgraden.

ISSN 1566-7197

Dit rapport is gratis te downloaden van www.alterra.wur.nl (ga naar 'Alterra-rapporten'). Alterra verstrekt geen gedrukte exemplaren van rapporten. Gedrukte exemplaren zijn verkrijgbaar via een externe leverancier. Kijk hiervoor op www.boomblad.nl/rapportenservice.

© 2009 Alterra

Postbus 47; 6700 AA Wageningen; Nederland

Tel.: (0317) 480700; fax: (0317) 419000; e-mail: info.alterra@wur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	11
1.1 Achtergrond	11
1.2 Doelstelling en fasering	11
1.3 Toelichting op onderzoeksvraag	13
2 Landbouw in het Vechtdal in 2007	17
2.1 Algemene structuurkenmerken Vechtdallandbouw	17
2.2 Overige structuurkenmerken	21
2.3 Structuurkenmerken deelgebieden	22
2.4 Perspectieven in het Vechtdal	29
3 Omgevingsrelaties	31
3.1 Natuur en landschap	31
3.2 Waterbeheer	33
3.3 Recreatie en toerisme	35
4 Koers en positie	37
4.1 Kansrijke koers, een nieuwe ruimtelijke synthese	37
4.2 Hernieuwd onderhandelen en experimenteren	38
4.3 Synthese tussen inhoud en proces	40
Literatuur	43

Woord vooraf

Tot in de helft van de negentiger jaren vertaalde het ruimtelijke overheidsbeleid zich in een enorm scala van ogenschijnlijk onsamenhangende projecten en stimulansen. Daar lijkt nu een duidelijke focus in te ontstaan, wellicht mede doordat de Vechtregio zich bewust wordt van haar geweldige potenties, maar ook doordat die potenties keuzes afdwingen.

Samenwerking in ons land is daarbij voorwaarde om samenwerking met ons buurland Duitsland mogelijk te maken.

Bij ons en elders in het stroomgebied speelt de landbouw daarbij een wezenlijke rol. Landbouw is ten nauwste verbonden met water als natuurlijke hulpbron en dat is in een potentieel verdrogingsgevoelig gebied als het Vechtstroomgebied een belangrijke notie. Als we een goed arrangement kunnen vinden tussen het domein van de landbouw, natuur en water, dan kunnen we naar ons idee pas goed en structureel inspelen op het meest ambitieuze doel, nl om klimaatbestendig landgebruik te ontwikkelen waarin op een zo natuurlijk mogelijk wijze economie, maatschappij en ecologie samenvallen.

We moeten proberen om de ‘lappendekenaanpak’ nu ook in het beheer van gebieden achter ons te laten en beginnen te werken aan exploitatie van (deel)systemen. Onze ambitie is om bij te dragen aan het inzicht dat een ondernemingsgewijs landbouw-natuursysteem, zoals natuurderij of natuurmelkerij toekomst heeft. Daarvoor moeten landbouw- en natuurorganisaties samen kansrijke, lokale innovaties stimuleren. En overheid, stimuleer dat en faciliteer dat!

Albert Corporaal
Raymond Schrijver
Gilbert Maas

Samenvatting

Er is in de afgelopen 2 decennia veel gebeurd in de Vechtstreek op het vlak van landbouw, natuur, waterbeheer en recreatie&toerisme. Er treden belangrijke verschuivingen op tussen spelers in het gebied: meer natuur, minder landbouw, maar ook meer stedenbouw en meer infrastructuur.

Het roer moet om. Wil men de ruimtelijke en ecologische kwaliteit van deze regio hoog houden dan is het naar onze mening nodig om een paar sectoren ingrijpend te transformeren, zowel inhoudelijk (landbouw, natuurbeheer en waterbeheer), contractueel (ander deal sluiten tussen partijen op basis van andere termijnen) als procesmatig (ander model overleg en onderhandelen tussen overheden en betrokkenen) maar ook van regionaal (Vechtstreek) naar internationaal (samenwerken met Duitsland).

Natuur kan veel voor landbouw betekenen en landbouw voor natuur ook door innovaties naar nieuwe ondernemingsvormen door te voeren (o.a. natuurderij, natuurmelkerij). Het regiem van de halfnatuurlijke rivier past prima bij deze nieuwe ondernemingsvorm.

Er zal naar onze opvatting hierdoor op den duur een landschap gaan ontstaan waar het autonome landbouwperspectief gericht op alleen productie voor de wereldmarkt nog verder afneemt. Doe ontwikkelingen kunnen zeker leiden tot nog meer omschakeling van de landbouw naar een onderneming die zich op de streek en haar bezoekers richt. Door die ontwikkelingen te zien bovenop hetgeen op die manier in het verleden al gebeurde, zal het Vechtgebied zich op veel grotere schaal ontwikkelen tot een natuurrijk cultuurlandschap, waarin op een duurzame manier economische, ecologische en maatschappelijke doelen in samenhang gerealiseerd worden.

Het is erg wenselijk dat er meer geëxperimenteerd wordt met andere bedrijfsvormen, andere contracten, nieuwe technische aanpak en is het naar mening van de auteurs essentieel dat betrokkenen het onderhandelingsproces ingaan met nieuwe vrijheidsgraden. Ook is het erg wenselijk om aan te geven dat verandering van het natuurbeheer van perceelsschaal naar bedrijfsschaal niet tot verlies van de karakteristieke biodiversiteit zal leiden. De overheid moet in overleggen een stapje terugdoen ten voordele van private partijen in landbouw, natuur, water en recreatie, maar ze moet wel faciliteiten aanbieden.

De overheid zou meer energie moeten steken in het bovenstroomse, niet Nederlandse deel van het stroomgebied teneinde klimaatbestendige condities ten voordele van onze benedenstroomse doelstellingen te krijgen.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Er zijn in de afgelopen twee decennia veel studies uitgevoerd naar tal van aspecten van de Overijsselse Vecht, waarbij verschillende overheden aan onderzoeksinstellingen en adviesbureau's opdrachten verleenden. In de loop der tijd is het integratieniveau van deze studies erg toegenomen, ook de schaal en de internationale samenhang. In verband met de kaderrichtlijn Water (KRW) en de geactualiseerde Vechtvisie is opnieuw voor het opstellen van het project "Ruimte voor de Vecht" veel behoefte aan kennis. Drie kennisvragen zijn benoemd in het beleidsondersteunende onderzoek van LNV (BO-01-003 Thema water, Cluster Vitaal Landelijk Gebied) Herstel van de Overijsselse Vecht en betreffen: 1) het functioneren van het riviersysteem op stroomgebiedniveau, 2) de randvoorwaarden en kansen voor combinatie van functies (water, natuur, landbouw en recreatie) en 3) strategieën voor rivierherstel en multifunctioneel ruimtegebruik.

Dit projectvoorstel maakt deel uit van een tweejarig onderzoek naar integraal herstel van de natuurlijkheid van regionale riviersystemen i.c. de Overijsselse Vecht (2008-2009). In 2008 is onderzoek gedaan naar de sediment-huishouding op stroomgebiedniveau. In 2009 zijn de hydrologische relaties en de transitiekansen voor de landbouw in het stroomgebied aan de orde.

Het nu voorliggende rapport behelst nadere studie van de transitiekansen voor de landbouw in het Nederlandse deel van het stroomgebied, in het bijzonder waar het het Vechtdal in engere zin betreft.

1.2 Doelstelling en fasering

De doelstelling van dit onderzoek valt uiteen in twee onderdelen:

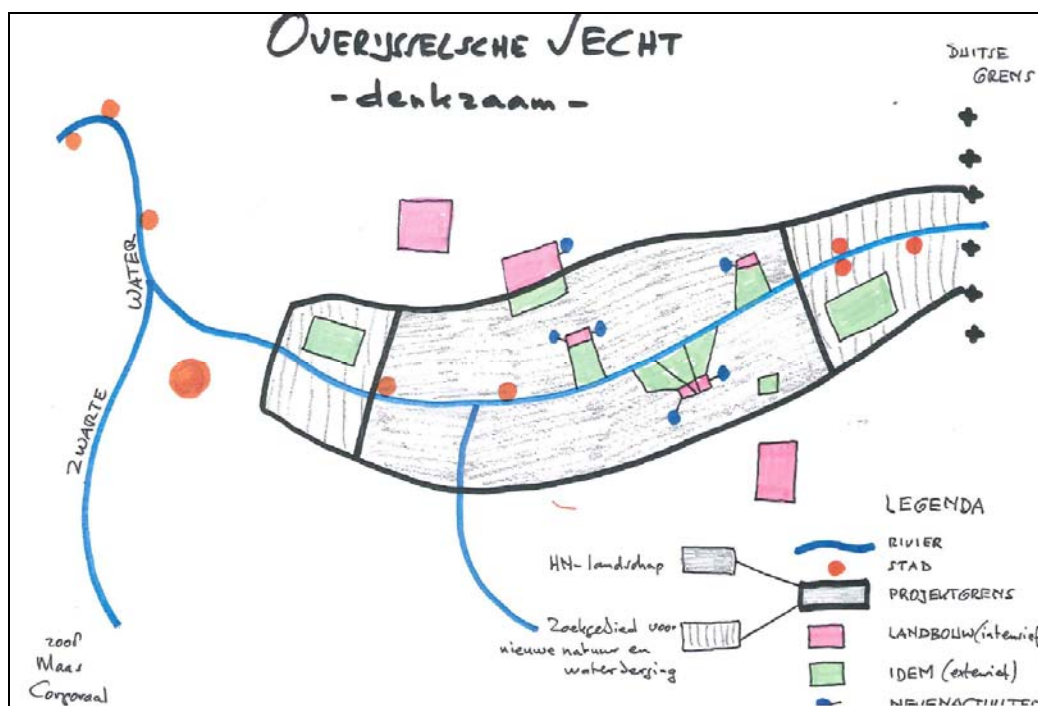
1. Het leveren van bouwstenen voor de ontwikkeling van perspectieven voor combinatie van verschillende functies in het Vechtdal zelf en in het stroomgebied van de Vecht buiten het dal (water, natuur, landbouw, recreatie en wonen)
2. deelname aan een community of practice op deskundigenniveau om de resultaten van onderzoek te delen met de organisaties die gemoeid zijn met de Stroomgebiedsvisie en Ruimte voor de Vecht.

Fase1 Initiatiefase

Overleg met LNV en de Provincie Overijssel over de positionering van het onderzoek t.o.v. de ontwikkelingen in en rond het project Ruimte voor de Overijsselse Vecht. Vaststellen van het definitieve projectplan op basis van de uitkomsten van bovengenoemd overleg.

Fase 2. Ontwikkelen van landbouwbedrijfsconcepten

- a. Ontwikkelen van landbouwbedrijfsconcepten (denkraam; zie fig. 1) die een bijdrage leveren aan de opgave de Overijsselse Vecht om te vormen in een halfnatuurlijke rivier
- b. Vaststelling van de ecologische kaders voor de landbouwbedrijfsmodellen op basis uitwerking van de referentie en het streefbeeld in Herstelplan Overijsselse Vecht.
- c. Verzamelen van data:
 - kadastrale (geen details) en topografische gegevens;
 - bedrijfseconomische gegevens (GIAB-analyse);
 - landgebruik;
 - abiotische condities;
 - ecologische condities;
 - status van N2000 gebieden, bestaande reservaten, beheersovereenkomsten en pEHS;
- d. Verkenning macro-effecten van de verschillende landbouwmodellen op inkomenscapaciteit, werkgelegenheid het aantal bedrijven en de duurzaamheid.
- e. Presentatie bedrijfsconcepten aan de Stuurgroep en de Werkgroep landbouw van het project Ruimte voor de Overijsselse Vecht en LNV . Toelichting van het plan van aanpak en vaststelling van de ruimtelijke kaders. Beslismoment: mandaat van stuurgroep en werkgroep landbouw en LNV om fase 3 van het project volgens plan van aanpak uit te voeren of plan van aanpak wijzigen.

Figuur 1 Het studiegebied betreft de gehele Vecht, benedenstrooms tot de spoorbrug Zwolle-Meppel. Er wordt speciaal aandacht besteed aan landbouwbedrijven in relatie tot het autonome landbouwperspectief en in relatie tot andere vormen van verdiensten, waaronder natuur, water en recreatie.

Fase 3 (optioneel) Uitwerken van landbouwbedrijfsconcepten met en in de streek.

Deze fase is in de Vechtdal nog niet uitgevoerd, maar ervaring is opgedaan met een dergelijke uitwerking in samenwerking met Stichting IJssellandschap

- a. Selectie van actoren: strategisch denkende agrariërs;
- b. Bedrijfsevaluatie- en optimalisatiemodel FIONA (Farm based Integrated Optimization model for Nature and Agriculture). vullen met realistische data (deels op basis van info van actoren en gebiedskenners). Dit model rekent voor een gegeven vergoeding voor SAN- en SNpakketten voor elk bedrijf uit wat de optimale inpasbaarheid van deze pakketten is. Op basis hiervan kan een raming gemaakt van de totale economische inpasbaarheid bij graasdierbedrijven met landerijen binnen het Vechtdal. Ook kan de inpasbaarheid onder een toekomstig scenario's worden geanalyseerd en kunnen alternatieven doorerekend worden bij gewijzigde pakketvoorwaarden gericht op een beter ecologisch resultaat.
- c. Uitkomsten model (socio-economische kengetallen en kengetallen beheer) vertalen in realistische functionele bedrijfstypen met een bepaalde omvang op kansrijke lokaties;
- d. Uitwerkingen evalueren en indien nodig modelinput bijstellen en opnieuw een optimalisatie berekening uitvoeren.
- e. Met de streek een semi-realistische invulling geven van de verschillende geoptimaliseerde bedrijfstypen in het Vechtdal. Waar liggen kansen voor welke bedrijfstypen en hoe geven we deze bedrijven ruimtelijk vorm?
- f. Formuleren van adviezen voor uitvoering transitie.

1.3 Toelichting op onderzoeksvraag

De betrokken overheden beschouwen het Vechtdal als een samenhangend fysisch-geografisch en socio-economisch geheel dat sterk samenhangt met andere delen van het stroomgebied van de Vecht, in het bijzonder met het bovenstroomse, Duitse deel. In haar strategie komt sterk naar voren dat veel ontwikkelingen in het licht van die samenhang gestimuleerd zouden moeten worden.

De landbouw, in haar grote verscheidenheid, speelt hierin een belangrijke rol. In pak twee eeuwen geschiedenis is haar rol evenwel veranderd van 'leading' toen er nog op grote schaal ontgonnen en gecultiveerd werd naar steeds meer 'nevengeschikte partij', een speler naast veel andere professionele partijen. Verschuiving van oorspronkelijk privaat agrarisch eigendom naar publieke functie (en dito eigendom) hebben de positie van de grondeigenaren ten opzichte van elkaar erg veranderd. Het resulteerde in een situatie met minder boeren die minder grond hebben, en meer publieke organisatie die meer grond in eigendom hebben. Bij deze laatste valt te denken aan terreinbeherende organisaties als Staatsbosbeheer, Landschap Overijssel, Natuurmonumenten, waterschappen, gemeenten, enz. Relatief onveranderd zijn de eigendommen van de verschillende landgoedeigenaren.

In het gevarieerde, karakteristieke landschap van het Vechtdal heeft de overheid de doelstellingen van de terreinbeherende organisaties in de afgelopen 20 jaar sterk

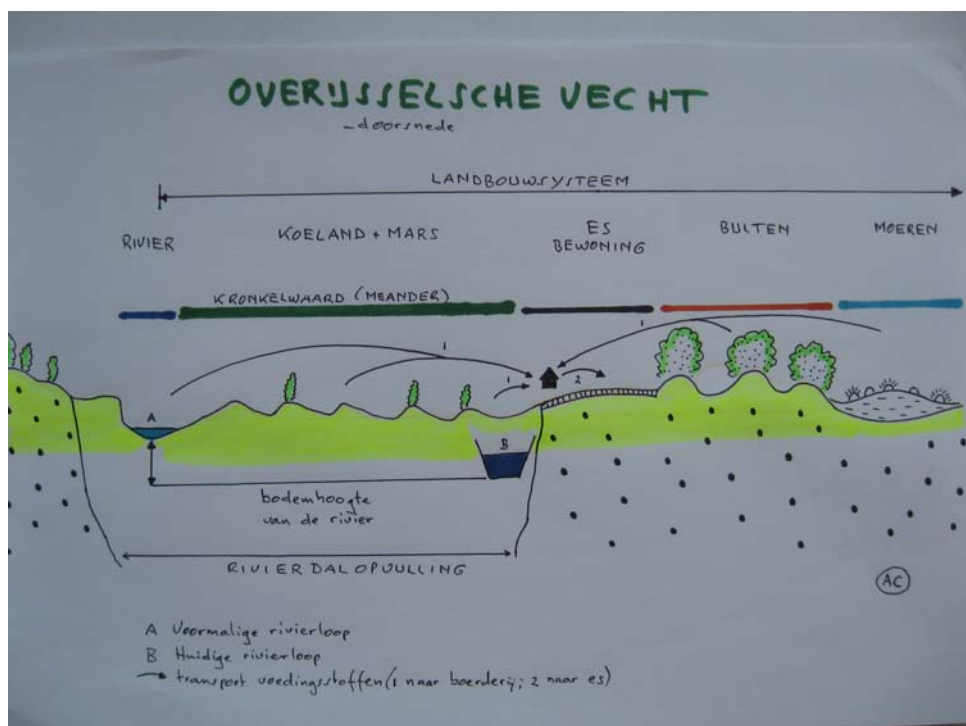
willen bevorderen door hier gericht instrumenten voor in te zetten. De landbouw voelde zich hierbij duidelijk geremd en min of meer gedwongen om andere koersen uit te zetten. De overheid leek te koersen op een situatie waarin de landbouw min of meer zelfstandig deelgenoot werd van de maatschappelijk steeds meer aanvaarde koers om van het Vechtdal één groot en samenhangend gebied te maken met vooral door de overheid bepaalde doelstellingen. In de afgelopen jaren is hierbij de focus sterk op het stroomgebied en de watersystemen komen te staan.

Figuur 2. De landbouw is in de loop van de tijd sterk veranderd van zeer lokaal en volledig grondgebonden bedrijfstak naar een grootschalige en hoogproductieve onderneming

We zitten inmiddels in een tijdspanne waarin de overheden de ambitie willen voortzetten om de Vecht in samenhang en als één eenheid te willen benaderen. Hiervoor is het project “Ruimte voor de Vecht” inmiddels actueel. Het veranderende landbouwperspectief, ingevolge van mondiale processen, is bij de overheid mede reden om actief wil zoeken naar een nieuwe synthese tussen de private landbouwdoelstellingen en de publieke doelstellingen inzake natuur-, landschap- en waterbeheer. De vraag naar duurzame en passende arrangementen is heel actueel en er is veel vraag naar kennis op dit vlak. Hierin zit de kern van de onderzoeksvraag, maar uitdrukkelijk ingebed tegen de achtergrond van het bovenstaande.

Daarom is het nodig wat meer zicht te hebben op de aard van de landbouw in het Vechtdal, opdat de inzichten daarin kunnen bijdragen bij het vinden van landbouw-natuur-arrangementen die van deze tijd zijn en die een tijdlang mee kunnen gaan. We zullen hier vooral op principes van de ruimtelijke strategie gaan wijzen en niet ingaan op de producten die allemaal denkbaar zijn als streekproducten, enz.

Figuur 3. Tot de komst van de kunstmest praktiseerden de boeren langs de Vecht een uitgebalanceerd systeem van bijeenbrengen van natuurlijke mest en meststoffen, waarbij zowel de uiterwaarden als de heidevelden een wezenlijke rol speelden. Zo ontstonden er mooie landschappen rijk aan biodiversiteit die met het boerenbedrijf verbonden was.

Figuur 4. Op door boeren eertijds extensief gebruikte delen langs en in het zomerbed ontstonden reliëfrijke kronkelwaarden waarop Jeneverbes en Sleedoorn kon gedijen, rijk aan vogels, bijzondere amfibieën, vlinders en zeldzame planten. Door samenspel van zomerdroogte, lichte overbeweiding en kortstondige overstroming bleef het landschap zich voortdurend vernieuwd.

2 Landbouw in het Vechtdal in 2007

2.1 Algemene structuurkenmerken Vechtdallandbouw

Voor de gedachtevorming over de gevolgen van de plannen voor aanpassingen in het stroomdal van de Vecht voor de landbouw wordt in deze paragraaf een analyse uitgevoerd naar de structuur van de landbouw in het stroomdal en naar alternatieve bedrijfsstrategieën om zich op de voorgestelde veranderingen aan te passen. De gegevens hiervoor zijn afkomstig uit de landbouwtelling van 2007 (Alterra GIAB bestanden)

In de zone van 5 km aan weerszijden van het Vechtdal bevinden zich ruim 900 agrarische bedrijven. In tabel 1 zijn structuurkenmerken van de bedrijven in deze zone gegeven. Voor het grootste deel betreft het de graasdierhouderij (72% van de bedrijven en 78% van de cultuurgrond). Naast de graasdierhouderij leggen vooral de akkerbouwers (11%) en de gemengde bedrijven (7%) beslag op de beschikbare cultuurgrond. Tabel 1 laat zien dat de dierlijke sectoren (melkveehouderij, overige graasdierhouderij en hokdierhouderij) in de Vechtregio niet veel afwijken van het landelijke beeld in die sectoren. De akkerbouwers en tuinders zijn niet alleen verhoudingsgewijs ondervertegenwoordigd in de Vechtregio, deze typen bedrijven hebben in de Vechtregio ook een kleinere economische omvang dan gemiddeld in Nederland. De akkerbouwers in het gebied verbouwen voornamelijk aardappelen en graan (Dekker en Moning, 2009). De combinatiebedrijven zijn behalve in economische omvang ook in oppervlak een stuk kleiner dan gemiddeld in Nederland. De overige graasdierbedrijven in de Vechtregio houden zich vooral bezig met het verlenen van ondersteunende diensten voor de melkveehouderij. Het gaat dan bijvoorbeeld om het telen van snijmaïs en /of het verzorgen van het jongvee van melkveehouders. Het houden van vleesvee of schapen e.d. komt maar op bescheiden schaal voor.

Tabel 1 Structuurkenmerken van bedrijven in 2007 naar bedrijfstype binnen de zone van 5 km rond het vechtdal in vergelijking met het landelijke gemiddelde

Bedrijfstype	Vechtregio			Nederland		
	Aantal	Bedrijfs- omvang nge/ bedrijf	Oppervlakte /bedrijf (ha)	Aantal	Bedrijfs- omvang nge/ bedrijf	Oppervlakte /bedrijf (ha)
Akkerbouw	68	36	36	9.055	56	41
Tuinbouw en blijvende teelten	34	147	10	13.505	223	8
Melkveehouderij	324	101	42	18.895	100	43
Overige graasdierhouderij	340	28	13	20.230	25	13
Hokdierhouderij	76	104	7	5.770	107	8
Diverse combinaties	74	50	22	6.970	78	28
Totaal bedrijven	916	67	25	76.735	94	25

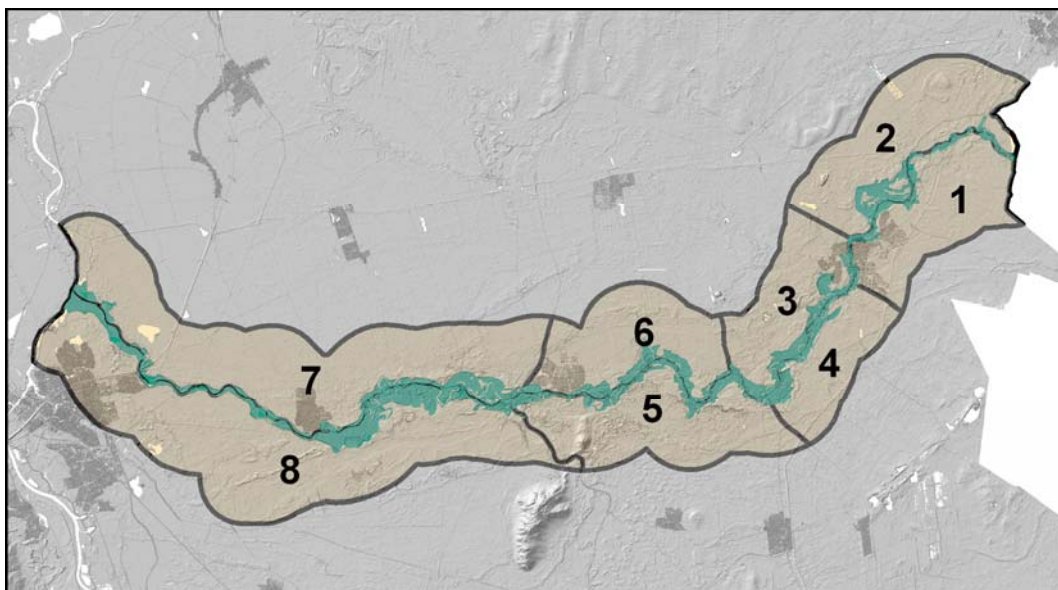
De bedrijven in de 5 km zone gebruiken gezamenlijk bijna 23.000 ha cultuurgrond. Een onbekend deel van deze cultuurgrond ligt echter buiten de genoemde zone en omgekeerd zullen er ook bedrijven van buiten de zone grond binnen de 5 km zone hebben liggen. In het hele gebied ligt ruim 26.000 ha landbouwgrond buiten de EHS en daarnaast is er nog bijna 8.100 ha land aangewezen in het kader van de EHS, waarvan een deel uit graslanden bestaat.

Figuur 5. Landbouwbedrijven hebben in dit gebied vrijwel overal te maken met bos, landschapselementen en/of de uiterwaarden van de rivier. Het is soms enerzijds een belemmering, maar tegelijkertijd een mooie omlijsting voor de bedrijven en daarmee aantrekkelijk voor bezoekers van het gebied.

Van de 916 bedrijven binnen de 5 km zone liggen er 35 binnendijs in het Vechtdal (in de geplande situatie) en nog eens 143 zo dicht bij de rivier dat ze er vermoedelijk veel gronden hebben liggen, bij elkaar dus 178 bedrijven die we tot het Vechtdal rekenen. Deze bedrijven liggen in clusters gegroepeerd rond 22 buurtschappen. Omdat het aantal bedrijven in veel van die buurtschappen vrij klein is, hebben we er een aantal samengevoegd tot wat grotere clusters.

Er liggen langs het stroomdal van de Vecht van Hardenberg tot net voorbij Ommen op die manier acht deelgebieden met agrarische bedrijven, min of meer samenhangend met vroegere buurtschappen. In een aantal gevallen is de ruimte voor de bedrijven in zo'n deelgebied duidelijk begrensd door de ruimtelijke constellatie. Bovendien is meer dan de helft (56%) van het potentieel overstroombare gebied begrensd voor de EHS (al dan niet overlappend met natura2000). De analyse zal dan ook zoveel mogelijk op het niveau van deze deelgebieden worden uitgevoerd. De tot deelgebieden samengevoegde buurtschappen worden hieronder beschreven.

Figuur 6. Indeling van de Vechtregio in acht deelgebieden. De nummers in de figuur corresponderen met de nummers van de deelgebieden in tabel 2 en § 2.3

Tabel 2 Enkele structuurkenmerken van de bedrijven gegroepeerd naar deelgebied rond het stroomdal van de Vecht in 2007.

Deelgebied	Aantal bedrijven	Gemiddeld per bedrijf			Aantal bedrijven met > 10 melkkoe	Gemiddeld per bedrijf	
		Leeftijd bedrijfs- hoofd	Bedrijfs- omvang (nge)	Bedrijfs- grootte (ha cult. grond)		Aantal melkkoe	Bedrijfs- grootte (ha cult. grond)
Hardenberg	14	57	44,4	19,1	5	50	39,7
Anevelde	17	51	86,5	40,8	8	85	56,3
Rheeze	25	57	63,4	26,6	12	56	40,2
Bergentheim	43	53	86,3	25,2	11	53	43,1
Beerze	16	54	49,3	30,2	5	77	52,6
Arriën- Stegeren	22	49	82,9	37,3	12	89	59,4
Oudleusen	26	59	42,9	18,1	9	66	36,1
Vilsteren	15	52	73,7	31,9	8	82	52,0
Buitengebied	738	55	66,3	24,4	275	68	42,3

Figuur 7. Sommige buurtschappen bezitten een tamelijk besloten karakter met veel historisch kenmerkende gebouwen, andere buurtschappen hebben een geheel open en modern, rationeel karakter.

Figuur 8. Er zijn allerlei vormen van specialisatie in het Vechtgebied tot ontwikkeling gekomen, waaronder diverse 'biologische bedrijven'. Hier een biologische kippenhouderij die op grote schaal eieren produceert.

2.2 Overige structuurkenmerken

65 plussers

In de 5 km –zone rond het Vechtdal is ruim een kwart (25,6%) van de bedrijfshoofden in 2007 ouder dan 65 jaar. Binnen de deelgebieden die dichterbij het Vechtdal liggen bedraagt dat aandeel iets meer dan een vijfde (21,3%). Oudere bedrijfshoofden hebben over het algemeen kleinere bedrijven. Gemiddeld zijn ze 15,4 ha groot en hebben een economische omvang van 33,3 nge.

Nevenbedrijven

In de 5 km –zone rond het Vechtdal geeft 15% (136 bedrijven) van de bedrijfshoofden aan de landbouw als een nevenbedrijf te voeren. Hoewel er enkele grotere bedrijven tussen zitten is de economische omvang over het algemeen gering. Gemiddeld hebben de nevenbedrijven met 24,4 nge slechts een derde van de omvang van de bedrijven waar landbouw het hoofdberoep is (74,1 nge). Ook de oppervlakte cultuurgrond die de bedrijven gemiddeld genomen in gebruik hebben is met 10 ha slechts weinig meer dan een derde van wat de hoofdberoepers in gebruik hebben (27,7 ha). De gemiddelde leeftijd van de nevenberoepers is 50 jaar, dat van de hoofdberoepers 56 jaar. Het aandeel 65 plussers bedraagt bij de nevenberoepers nog geen 4%. In de deelgebieden rond het Vechtdal bevinden zich in totaal 21 nevenbedrijven (12% van het totaal aantal bedrijven in dit gebied).

Grasland/ bouwland

Bijna tweederde deel (65%) van de cultuurgrond die in gebruik is bij de bedrijven in de 5 km –zone bestaat uit grasland (permanent en tijdelijk grasland) en de rest is hoofdzakelijk bouwland, dat voor meer dan de helft (55%) wordt aangewend voor de voederproductie in de graasdierhouderij. Een klein percentage van de cultuurgrond (3%) is in gebruik als tuinland.

Eigendom/pacht

De verhouding tussen eigendom en pacht bij de 916 bedrijven in de 5 km zone is 60% eigendom en 40% pacht. Van de diverse pachtvormen komt reguliere pacht het meest voor. Dit betreft tweederde van de pacht. Daarnaast is er een flink deel (> 20%) uitgegeven in eenmalige pacht. Natuurpacht maakt slechts een bescheiden deel uit (circa 1%) van het totale areaal pacht. De situatie met betrekking tot eigendom en pacht speelt mogelijk een rol bij de invulling van de EHS, waarbij de gronden die in eenmalige pacht zijn gegeven voor de ondernemers de meeste onzekerheden met zich meebrengen.

Verkaveling

In een recente studie van DLG (Dekker en Moning, 2009) is de verkaveling in het gebied aan de orde gesteld, in het bijzonder voor wat betreft het percentage grond dat tot de huiskavel behoort. De situatie is wat dat aangaat in vrijwel het gehele gebied als matig tot slecht beoordeeld.

Figuur 9. Sommige bedrijven hebben zich vanuit een traditionele opzet aangepast aan zowel de locatie als ingespeeld op de marktvraag door: aan natuurbeheer doen, inzetten op de leergierigheid van bezoekers (koe-safari, hoe doet u dat....?) en de melkveehouderij te realiseren met Brandrood vee in plaats van bijvoorbeeld MRIJ of zwartbonten.

2.3 Structuurkenmerken deelgebieden

Hardenberg (1)

Het gaat hierbij om een groep van 14 verspreid liggende landbouwbedrijven aan de zuidzijde van het vechtdal het merendeel ten oosten van Hardenberg, maar ten noorden van het kanaal Almelo- De Haandrik. De gemiddelde bedrijfsomvang bedraagt 44,4 nge en daarmee zijn de bedrijven gemiddeld genomen een stuk kleiner dan het gemiddelde voor alle bedrijven in de regio, dat 66,8 nge bedraagt. Ook in oppervlak blijven de bedrijven achter (19 om 25 ha cultuurgrond). Het merendeel van de bedrijven heeft zich toegelegd op de graasdierhouderij en een vijftal heeft zich daarbinnen verder gespecialiseerd in de melkveehouderij. De melkveehouders hier zijn weinig kleiner dan het gemiddelde voor de regio (zie tabel 2).

In totaal gebruiken de bedrijven in dit deelgebied 267 ha cultuurgrond. In het Vechtdal zelf ligt 254 ha, waarvan bovendien een groot deel (159 ha) tot de EHS behoort (tabel 3). De toekomst van deze bedrijven is daarom nauw verbonden met dat van de EHS. In de paragraaf over perspectieven wordt op deze problematiek nader ingegaan.

Figuur 10. Relatief veel grotere bedrijven vinden we in de meer open oostelijke deelgebieden en helemaal naar het westen toe.

Anevelde (2)

Hiertoe is een aantal bedrijven ten noorden van de vecht gerekend bij de Meene (zuidelijk van het afwateringskanaal) en binnen de toekomstige bedijking van Anevelde. Het gaat in totaal om 17 bedrijven in dit gebied, die voor het grootste deel in de graasdierhouderij werkzaam zijn. Het zijn relatief grote bedrijven (86,5 nge en bijna 41 ha, zie tabel 2) en ongeveer de helft heeft zich gespecialiseerd in de melkveehouderij. Ook dit zijn relatief grote bedrijven met bovendien goede uitbreidingsmogelijkheden naar het noorden toe.

In vergelijking tot andere deelgebieden in het Vechtdal zijn hier naar verhouding minder gronden aangewezen voor de EHS. In het Vechtdal ligt hier 347 ha grond waarvan 37 ha (ofwel 11%) is begrensd voor de EHS. De bedrijven gebruiken 693 ha cultuurgrond, een groot deel daarvan ligt dus buiten het eigenlijke Vechtdal.

Figuur 11. Zorgboerderijen komen op tal van plekken langs de Vecht en omgeving voor

Rheeze (3)

Een deelgebied aan de noordkant van de vecht waarin de buurtschappen Hazenbosch, Veldbraken, Rheezerkampen en Groote Esch zijn opgenomen. In totaal liggen 25 bedrijven in dit deelgebied. De bedrijven beantwoorden ongeveer aan het gemiddelde beeld voor alle bedrijven langs het Vechtdal. Ongeveer de helft bestaat uit melkveehouders die qua omvang iets achter blijven bij het gemiddelde, maar wel bijna een vergelijkbaar oppervlak hebben. Deze melkveebedrijven zijn dus iets extensiever dan gemiddeld.

De bedrijven in Rheeze hebben 664 ha cultuurgrond in gebruik. In het Vechtdal zelf ligt 419 ha, waarvan ongeveer de helft (48%) in de EHS ligt.

Bergentheim (4)

Bergentheim ligt aan de zuidzijde van de Vecht en omvat ook de buurtschappen Mariënborg en Brucht (Dubbeldam). Alleen de bedrijven ten noorden van de Twente weg zijn tot het Vechtdal gerekend. Bergentheim is een wat afwijkend deelgebied in de reeks in die zin dat zich hier een concentratie van hokdierbedrijven bevindt die elders langs het Vechtdal niet voorkomt. Van de 43 bedrijven in dit deelgebied zijn er 9 van het type hokdierbedrijf. Daar waar het aandeel van de hokdierbedrijven in de hele Vechtregio 8% bedraagt van het totaal aantal bedrijven, is dat aandeel hier 21%. Naar verhouding telt dit deelgebied dan ook slechts een gering aandeel (25%) melkveebedrijven.

Figuur 12. Vroeger waren er bijna overal geleidelijke overgangen tussen de hoogwatervrije zandgrond met daarop de boerderijen en buurtschappen en de laaggelegen zomerbedding van de Vecht. Dergelijke hooggewaarde situaties zijn tegenwoordig schaars en niet altijd even gemakkelijk te vinden. Terreinbeheerders en landbouwers doen er goed aan zulke plekken goed toegankelijk te maken.

De overgang van het eigenlijke Vechtdal naar het open agrarische gebied is hier geleidelijk. In het eigenlijke Vechtdal ligt maar 266 ha cultuurgrond, waarvan circa de helft binnen de EHS. De bedrijven hier hebben gezamenlijk echter 1085 ha cultuurgrond in gebruik en buiten het Vechtdal ligt maar weinig grond in de EHS.

Beerze (5)

Westelijk van Bergentheim liggen twee wat kleinere buurtschappen aan de zuidzijde (Beerze en Junne) volledig ingeklemd tussen de rivier en natuurgebieden in het zuiden. Hierin bevinden zich 16 bedrijven die in totaal 484 ha cultuurgrond in gebruik hebben. Het merendeel van de bedrijven hier is vrij klein en de economische omvang van de bedrijven ligt op driekwart van het gemiddelde niveau in de Vechtregio, maar er ligt ook een vijftal grote melkveehouders in dit deelgebied. Deze vijf bedrijven gebruiken momenteel meer dan de helft van de grond in het gebied.

Zoals al is aangegeven liggen beide buurtschappen hier ingeklemd tussen de rivier en natuurgebieden in het zuiden. Ertussen ligt 436 ha grond, waarvan 319 ha is aangewezen in het kader van de EHS. Dit beperkt de vrijheidsgraden van de bedrijven die in dit deelgebied opereren.

Arriën-Stegeren (6)

Aan de noordkant van het Vechtdal gelegen buurtschappen, waartoe verder nog 'Het Vlier' is gerekend. Het gaat om 22, gemiddeld genomen grote landbouwbedrijven (83 nge) met relatief veel jonge bedrijfshoofden. Ruim de helft is melkveehouder.

Enkele melkveehouders in Arriën-Stegeren beheren voorts nog een flinke oppervlakte natuurterrein (wellicht al deel uitmakend van de EHS). In totaal gaat het hierbij om 120 ha.

Figuur 13. Paarden als alternatieve bron van inkomsten zijn al geruime tijd in zwang. Kleine tot heel grote maneges en paardenpensions treffen we verspreid door het hele gebied aan met een zwartepunt in de landschappelijk meer besloten gebieden. Ze zijn relatief goed in te passen mits de ondergrond droog is, wat maakt dat ze vooral in de hogere, droge delen van het Vechtgebied uit de voeten kunnen.

Oudleusen (7)

Een aantal bedrijven rond de ‘Oudleusener Esch’ ten oosten van Welsum en ten zuiden van de Hessenweg is hierin meegenomen, evenals bedrijven in de buurtschap Varsen en rond de Arendshorst. De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden bedraagt 59 jaar, dat is het hoogst van alle deelgebieden langs de Vecht. Het gaat echter wel om een heterogene groep van 26 bedrijven, waaronder zich enkele vrij grote melkveehouders bevinden, maar waarvan het grootste deel (58%) bestaat uit bedrijven met minder dan 30 nge. Op termijn hebben de wat grotere bedrijven in dit deelgebied daardoor waarschijnlijk goede groeimogelijkheden, temeer omdat er ook aan de noordkant relatief weinig obstakels liggen. Het omgekeerde geldt dan natuurlijk ook en dat is dat landbouwgrond in dit deelgebied beschikbaar komt voor bedrijven aan de noordkant. Voor het realiseren van natuurdoelen kan dit forse consequenties hebben. Er is in het dal 64% van de cultuurgrond aangewezen voor de EHS. Dat is aanzienlijk meer dan theoretisch is in te passen bij gangbare melkveehouderijbedrijven bij de huidige vergoedingen. Hierdoor worden de opties voor het type beheer dat de Terreinbeherende Organisaties hier kunnen uitvoeren wellicht ook beperkt.

Figuur 14. Een onderneming waarbij de Vecht een grotere rol heeft gekregen in relatie tot bijvoorbeeld vissen-op-de-Vecht. De Vecht is namelijk als rivier om te bevissen ver over onze landgrenzen bekend: zo komen Engelsen hier graag op Winde vissen.

Vilsteren (8)

In Vilsteren, Hessum en Rechteren liggen in totaal 15 landbouwbedrijven in het dal. Bijna de helft daarvan bestaat uit de grotere melkveehouders vaak met een relatief jong bedrijfshoofd. De overige bedrijven zijn vrijwel allemaal ‘graslandbedrijven en overige graasdierbedrijven’ die hun productie ten dienste van de melkveehouderij hebben geteld. De bedrijven liggen ingeklemd tussen, of maken deel uit van de landgoederen rond Vilsteren en Rechteren. De grotere bedrijven zijn echter vrijwel zonder uitzondering voor het grootste deel in eigendom bij de gebruiker. Meer dan de helft (57%) van de cultuurgrond in het gebied maakt deel uit van de EHS en dat is gelijk aan het gemiddelde voor het hele vechtdal.

Tabel 3 Verhouding tussen grond in de EHS en landbouwgrond per deelgebied in het Vechtdal en daarbuiten

Deelgebied	Oppervlakte (cultuur)grond (ha)			Percentage cultuurgrond binnen EHS	Oppervlakte EHS water (ha)
	EHS land	Landbouw buiten EHS	Totaal		
Hardenberg	159	95	254	62	30
Anevelde	37	310	347	11	18
Rheeze	202	217	419	48	23
Bergentheim	127	139	266	48	13
Beerze	319	117	436	73	32
Arriën-Stegeren	306	90	396	77	25
Oudleusen	519	291	811	64	95
Vilsteren	633	483	1116	57	90
Totaal in het dal	2301	1743	4045	57	325
Buitengebied	5791	24509	30300	19	25
Totaal	8093	26252	34345	24	350

Figuur 15. Sommige delen van het vechtgebied zijn geheel aan de functie van landbouwproductie onttrokken. Ze lijken zich te ontwikkelen tot een nieuw soort wildernis waarin geheel andersoortige rundersoorten ingezet worden. Hier zijn het Galloways, elders kunnen het Hooglanders zijn of Heckrunderen.

2.4 Perspectieven in het Vechtdal

Voor de landbouwbedrijven in het Vechtdal ligt er een aantal paden open om te bewandelen. Welke bedrijfsstrategie te volgen is uiteindelijk aan de ondernemers. Grote bedrijven hebben in principe de meeste handelingsruimte. Afhankelijk van hun precieze ligging kunnen zij bijvoorbeeld:

1. Doorgaan met het proces van schaalvergroting en intensivering om daarmee een concurrerend product te leveren voor een mondiale voedselmarkt. Als daarbij een deel van het bedrijf moet worden afgestoten vanwege gronden in de EHS, dan kan met de compensatie daarvan (hoe zit dit bij pachtbedrijven?) elders naar vervangende grond worden gezocht. Soms zou het kunnen betekenen dat bedrijfsverplaatsing de beste oplossing is;
2. Reservaatgronden van SBB inpassen in hun bedrijfsvoering en verder de productie op peil zien te houden;
3. Volledig omschakelen en naast het inpassen van reservaatgronden het eigen bedrijf ook extensiveren en de productie richten op het leveren van groene en blauwe diensten en een regionale voedselmarkt

Voor kleine bedrijven staan deels dezelfde wegen open. Alleen de eerste optie ligt niet zo voor de hand, maar daarnaast kunnen zij:

4. Zich trachten te handhaven met landbouw als nevenberoep. Vanuit het beleid is traditioneel weinig aandacht en ondersteuning voor deze groep. Deze groep wordt ook wel aangeduid met de term 'hobbyboeren'. Dat hangt onder ander samen met de lage organisatiegraad in deze categorie en met een onbekendheid met de rol die zij in de streek hebben. Voor het 'sociale cement' in de streek en voor het leveren van groene en blauwe diensten kunnen nevenberoepers echter wel van belang zijn. Doordat een belangrijk deel van het gezinsinkomen niet uit de landbouwsector komt zijn deze bedrijven minder gevoelig voor de geringe rendabiliteit in de landbouw. De opvolgingskwestie is daarom bij deze categorie vanuit economisch perspectief geen probleem van betekenis. Hierbij spelen andere sociale aspecten een grotere rol.
5. Serieus overwegen te stoppen met landbouw.

Aanbevelingen

Bij al deze (en wellicht nog andere) perspectieven is het goed om een aantal punten in het oog te houden (te monitoren), want de optelsom van alle individuele (private) keuzes en publieke keuzes heeft per definitie effect op onder meer:

- de mate van doelrealisatie van groene en blauwe diensten;
- de bijdrage van agrarische bedrijven aan de oplossing van het maatschappelijke voedselvraagstuk;
- de sociale structuur (of wat daar van over is) van lokale leefgemeenschappen.

Maatwerk

Uit het bovenstaande en gezien ook de verschillen in problematiek op het niveau van buurtschappen die uit de beschrijvingen naar voren komt mag duidelijk zijn dat er niet één algemeen geldende regel is die een oplossing biedt voor alle problemen. Bij de processen die hier spelen is maatwerk gewenst. Dat geldt uiteraard voor het individuele niveau, maar ook het is ook gewenst om bij een gebiedsgerichte aanpak de samenhangen die op niveau van buurtschappen bestaan niet uit het oog te verliezen.

3 Omgevingsrelaties

3.1 Natuur en landschap

Al in het begin van de zestiger jaren heeft het rijk (Staatsbosbeheer) en Landschap Overijssel (voorheen Overijsselsch Landschap), samen met verschillende landgoedeigenaar veel zorg gedragen voor de ‘groene ruimtelijke kwaliteit’ van het Vechtdal. Daarbij kwam ook het talloze private eigendom van de vele landschapselementen, veelal gelegen te midden van het boerenbedrijf. Het oude cultuurlandschap uit de tijd van de marken en gehuchten met hun koelanden verdween meer en meer, en instituties namen de plaats in van de oude plek van de landbouw.

In de crisistijd – de dertiger jaren van de vorige eeuw – werden grote bossen aangelegd en bij de vele(kleine) kavelruilen en ruilverkavelingen werden de slechtste gronden of geëgaliseerd of ze werden – vaak onder protest – afgestoten naar de overheid. En zo veranderde het oude boerenlandschap met haar gevarieerde boerenondernemingen in een landschap van instituties en is veld van de boerenondernemingen versmald naar een enkel type onderneming (zie hoofdstuk 4). Er is tegen het einde van de vorige eeuw door die segregatie ook vervreemding opgetreden tussen natuur en landbouw, hoewel het beheer van natuurterreinen in de praktijk vaak in nauwe samenhang met de buurman-landbouwer gebeurde. Terreinbeherende organisaties werkten in veel gevallen samen met de landbouw als het ging om allerlei natuurbeheersactiviteiten als maaien of hooien, weiden en inscharen, klein onderhoud, enz. Niet vreemd, omdat veel van het natuurbeheer gestoeld is op oude agrarische uitvoeringstechnieken en tijdstippen die eertijd tot de bijzondere biodiversiteit van het Vechtdal geleid hebben.

Het natuurbeheer werd overigens, inherent aan het omvang van het verwervingsproces, vooral een zaak van patroonbeheer. De verworven percelen werden vaak los van andere percelen beheerd en het totaal aan eigendom is in veel gevallen als lappendeken in beheer.

In het natuurbeheer werd de nadruk gelegd op processen die vooral op het land aan de orde zijn en die door mensen, machines of dieren veroorzaakt worden. Men richtte zich bij het beheer van de milieucomponent (bodem, lucht en water) sterk op allerlei VER-thema's, vooral op aspecten als luchtdeposities met stikstof. In veel mindere mate speelde in het natuurbeheer in het Vechtdal het watersysteem een wezenlijke rol, nauwelijks het boerenbedrijfssysteem dat in het verleden de landschappelijke gradiënt in het landschap veroorzaakte, laat staan de samenhang tussen rivier en type landbouwonderneming.

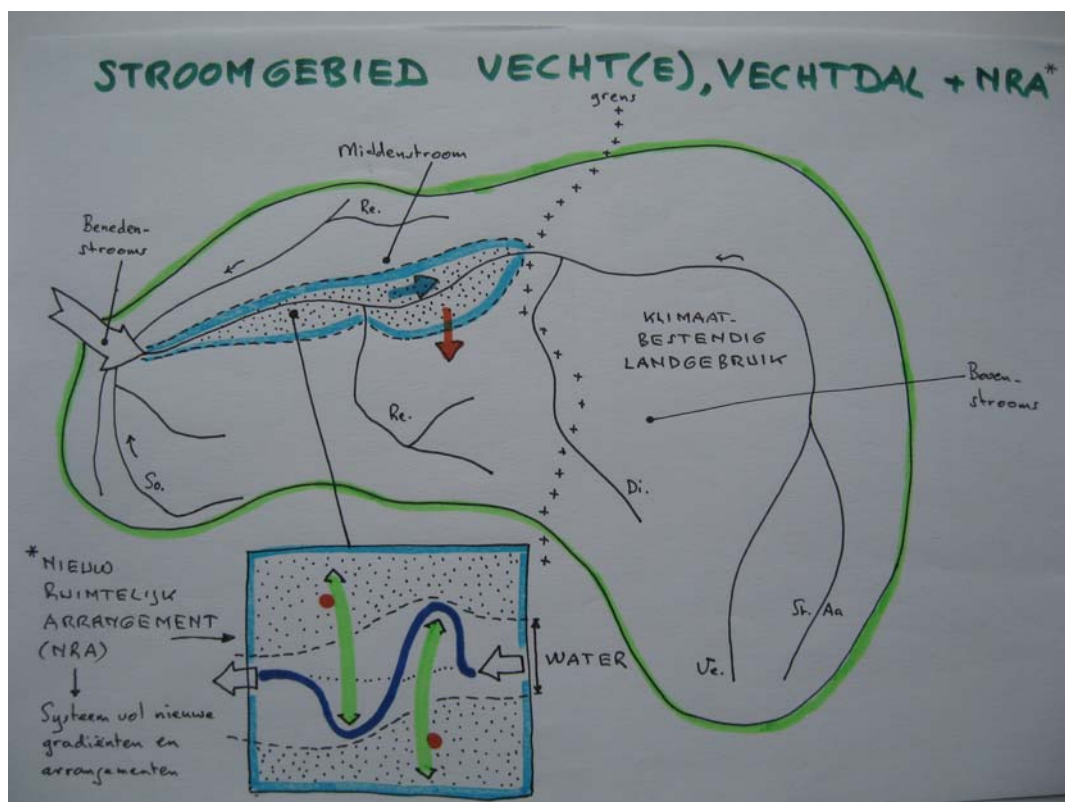

Figuur 16. Landbouwproductie, mits op een relatief laag niveau, past goed bij gebieden in het zomerbed waar openheid van het landschap en behoud van het reliëf belangrijk is. Bijzondere biodiversiteit kan zich vaak goed handhaven op steilrandjes en in kleine landschapselementen. Resten van oude rivierlopen blijven te midden van de extensieve graslanden goed bewaard.

Hierin zit de uitdaging. Naarmate de vecht weer als een natuurlijker rivier kan functioneren en de schaal van het beheer toeneemt kunnen nieuwe ruimtelijke arrangementen gaan ontstaan die in een hypermodern jasje de beoogde biodiversiteit en ruimtelijke kwaliteit laten ontstaan.

Naar ons idee is de potenties voor zulke nieuwe arrangementen het grootst waar door relatieve isolatie het perspectief voor de landbouw beperkt is. Kortom zoek ruimte voor samenwerking waar synthese tussen de ondernemers- en natuurdoelstelling samen zouden kunnen vallen.

Het effect van deze synthese is dat economische en ecologische perspectieven gunstig kunnen zijn, omdat natuur aan de landbouw ontwikkelruimte biedt en de landbouwer daar, binnen het raamwerk van de doelstellingen, op een verantwoorde manier uitvoering aan kan geven. Verder op zullen we hierop terug komen.

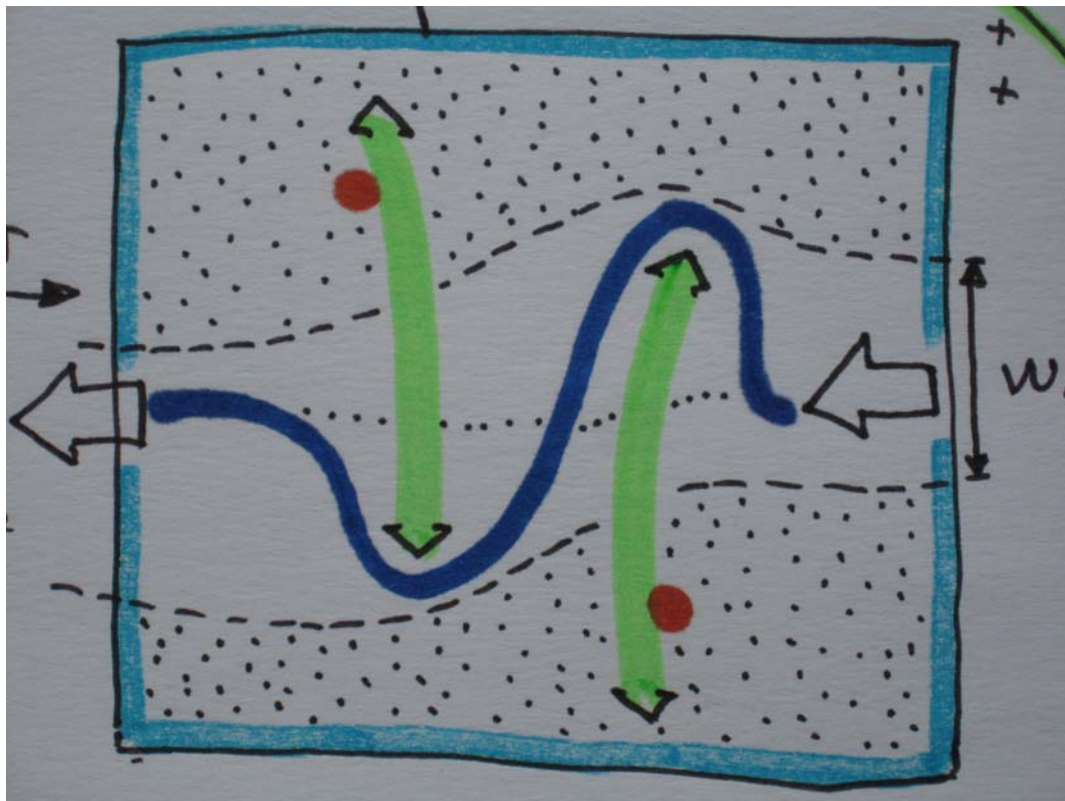
Figuur 17. Terreineigenaren (boeren en natuurbeheerders) kunnen op een vernieuwde manier samenwerken door in het vernieuwde watersysteem een vernieuwd type landbouw-natuur-bedrijf te ontwikkelen, laten we het 'natuurderij' noemen. Op natuurderijen kan productie, biodiversiteit en landschappelijke aantrekkelijkheid goed uit de verf komen.

3.2 Waterbeheer

De Overijsselsche Vecht is zo'n 150 jaar geleden definitief omgevormd naar een gestuwde rivier die het mogelijk maakte om verzekerd te zijn van bevaarbaarheid voor vaartuigen en doeleinden uit die beginperiode. Later is het karakter van deze rivier veranderd en is sterk gefocust op het afvoeren van het overschot aan water. De rivier is daartoe sterk geherdimensioneerd. Vanwege de huidige zeer geringe zomerafvoer is deze waterloop sterk verwant met een kanaal waarop alleen piekafvoeren nog voor diverse rivierprocessen lijken te zorgen, maar omdat de piekafvoeren periodiek erg sterk wordt deze rivier nog steeds als potentieel gevaarlijk beschouwd en investeert men nog steeds in een sterk 'verdedigingsnetwerk van dijken en kaden'. Ook het waterbeheer van haar zijstromen tot in de haarvaten van veel deelstroomgebiedjes is sterk gericht geweest op waterafvoer en veel minder op waterconservering. Tot in de kleinste terreindepressies liepen ontwateringssloten, waardoor elke regendruppel die viel welhaast direct tot afstroming komt.

Daarin zit nu veel kentering en het operationele waterbeheer is in navolging van de strategie van "modern waterbeheer" veel conserverender geworden, vooral in ons land, vooral in veel sterk verdrogingsgevoelige delen. Om echter het stroomgebied klimaatproof en hydrologisch-ecologisch zo natuurlijk mogelijk te maken is nog veel inspanning nodig. Daarbij is transitie in landbouw, die water voor haar productie

nodig heeft, nog hard nodig en daarvoor is vooral inzicht nodig dat voldoende water voor de landbouw, zowel grond- als oppervlakte water, essentieel is. Klimaatproof waterbeheer vereist dat er op termijn samenspraak en samenwerking is op niveau van het stroomgebied.

Figuur 18. Op termijn kunnen natuurderijen de oude relatie tussen hoog- en laagliggend gebied weer herstellen en daarbij inspelen op zowel de ruimtelijke als temporele dynamiek. We denken dat natuurderijen vooral tot ontwikkeling kunnen komen langs de Vecht waar er weinig mogelijkheden zijn om steeds weer grootschalig door te groeien met productie voor de wereldmarkt.

In het Vechtdal in engere zin is een natuurlijker rivier essentieel voor de ecologische en morfologische werking in gebieden waar straks geëxtensiverde landbouw in het overstromingsgebied een nieuwe toekomst wordt toegedicht. De natuur en de landbouw in die gebieden zijn afhankelijk van de werking van het rivierwater voor: bodemopbouwende processen, de buffering van het grondwater tegen verzuring, het op peil houden van het grondwater, de aanvoer van voedingsstoffen die niet door kunstmest wordt gegeven.

Een natuurlijker Vecht met een natuurlijk ritmisch overstromingsregiem vereist een bovenstrooms stroomgebied dat die condities heeft en waarin stedenbouwkundige en landbouwkundige ontwikkelingen zich gunstig verhouden tot die doelen. Nieuw in dit concept is dat er een landbouwsysteem geïntroduceerd wordt dat profiteert van de natuurlijker overstromingsdynamiek van de te ontwikkelen halfnatuurlijke rivier.

Ook als het lappendekenbeheer voortgezet wordt zijn natuurlijker overstromingscondities en peilfluctuaties essentieel, in feite voor dezelfde werkingen als die voor het landbouw-natuur-systeem nodig zijn.

3.3 Recreatie en toerisme

In deze Vechtstreek – pakweg tussen Zwolle en de Duitse grens, is het landschap dermate aantrekkelijk dat vele ondernemers hier hun bedrijf deels of helemaal op recreatie en toerisme hebben ingericht.

Groot in aantal en min of meer geclusterd zijn de campings, fraai ingebed in hun omgeving. Daaronder zijn er die speciaal inspelen op de doelgroep van de natuurliefhebbers en rustzoekers, een groep die potentieel in deze regio nog duidelijk ontwikkelingen kan doormaken.

Opvallend is ook de groep boerenbedrijven die in hun bedrijf actief inspelen op bezoekers van de streek als klant. Ze spelen in op de behoefte en interesse bij deze groep: behoefte naar streekproducten en interesse naar het ‘boerenleven’, het beheer van het bedrijf of het productiesysteem, de landbouwdieren en het ‘boerenlandschap’ dat aldus in gebruik is. Ook deze groep staat nog voor veel meer ontwikkelingen.

Figuur 19. Toeristen worden enorm geholpen door ze op een eenvoudige en steeds terugkerende manier te informeren over de streek en onderdelen daarvan. Eenzelfde format herkent men gemakkelijk en men kan er steeds weer op voortborduren.

Recreatie en toerisme naar de Vechtstreek als geheel heeft nog veel potenties als er andere marktsegmenten gestimuleerd worden. Vooral segmenten die meer met de rivier hebben en die willen inspelen op de rivier als bron van recreatie. De potenties voor riviergebonden recreatie is heel groot als we in ogenschouw nemen hoe een

natuurlijker rivier in een natuurlijker bedding een geheel veel natuurlijker landschap gaat vertonen. Daarbij hoort een veel bereikbaardere rivier die een vele oevers vrij te betreden is, waardoor het rivierlandschap in zijn geheel het sterke punt van het al mooie Vechtlandschap gaat vormen.

Die kant op willen vereist dat er keuzes gemaakt moeten worden omdat het huidige, kunstmatige rivierregiem nieuwe vormen van recreatie en toerisme nauwelijks mogelijk maakt. Struinen en kano's er in, maar dan kruisertjes en hekken er uit !

Zowel op gebiedsniveau als op het niveau van de toekomstige landbouw-natuur-ondernemingen heeft de Vechtstreek veel realiseerbare potenties, die goed uit kunnen pakken voor zowel de ondernemingen en het bedrijfsleven als voor de ecologische en ruimtelijke kwaliteit.

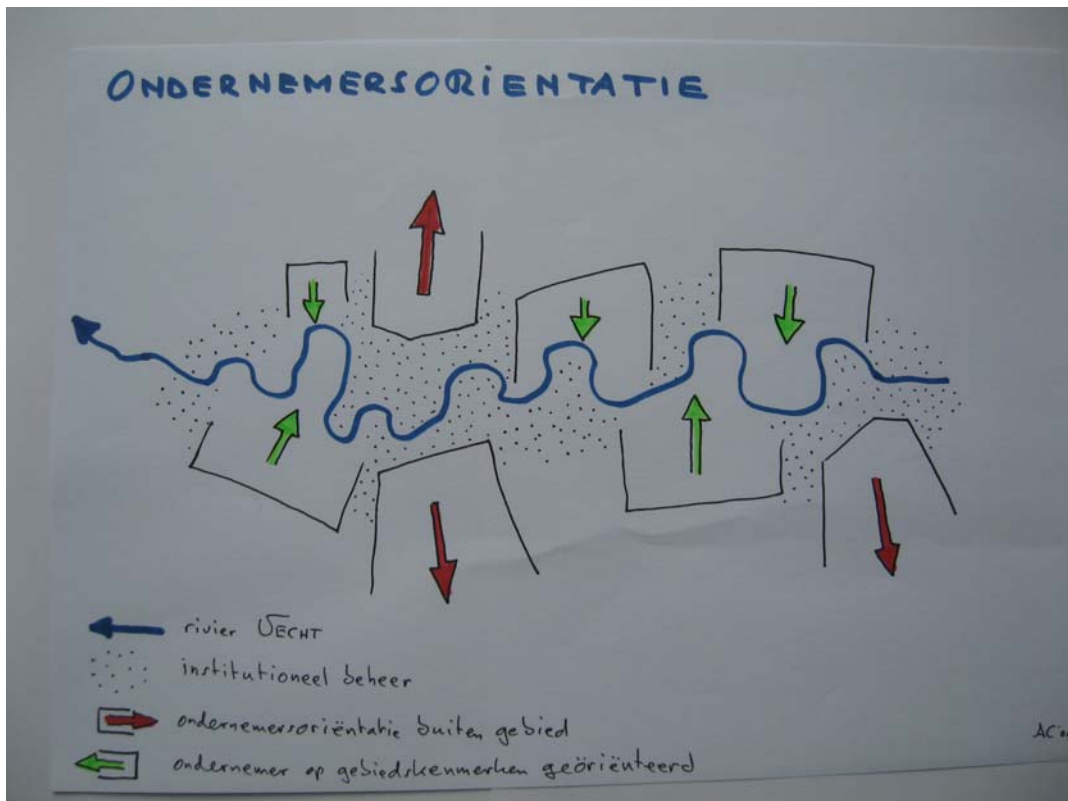
Figuur 20. Er zitten in het gebied al veel succesvolle recreatieondernemingen die zorgvuldig inspelen op het bijzondere van natuur en landschap van de Vecht. Er zijn nog veel potenties te benutten, vooral wanneer het riviersysteem een veel natuurlijker karakter en (over)stromingsregiem krijgt.

4 Koers en positie

4.1 Kansrijke koers, een nieuwe ruimtelijke synthese

Door veel meer op systeemniveau samen te werken als landbouw, natuur, water en recreatie kan de samenhang in de ruimtelijke doelen veel sneller dichterbij gebracht worden. Een ondernemersgerichte samenwerking tussen landbouw en natuur op plekken waar de autonome ontwikkeling voor de landbouw veel beperkingen heeft biedt heel veel potenties: natuur voor landbouw en landbouw voor natuur dus.

Die nieuwe synthese op systeemniveau kan de vorm krijgen van bijvoorbeeld een natuurderij, een natuurmelkerij en een natuurgericht bedrijf volgens het principe van boeren-voor-natuur. In zulke systemen kunnen zich grote, moderne boerenbedrijven ontwikkelen om karakteristieke ruimtelijke gradiënten maken. Daarvoor is een veel natuurlijker rivierdynamiek een vereiste om de nodige bodemprocessen en – vruchtbaarheid te krijgen voor deze bedrijfstypen.

Figuur 21. In sommige buurtschappen zijn er op termijn geen goede mogelijkheden voor landbouwbedrijven om alléén voor de wereldmarkt te produceren, in andere wel. Het is naar ons idee een goede strategie om als ondernemer bewust in te spelen op sterke punten van de streek zelf. Als dat van voldoende schaal is, mede mogelijk gemaakt door samenwerking met natuurterreineigenaren, dan kan landschapsberstel door een 'levende manier van werken' ontstaan.

In een landschap waarin zulke bedrijven tot ontwikkeling kunnen komen is een natuurlijker rivier een vereiste. Zo'n rivierlandschap biedt afwisseling en verrassing, vereisten om de recreatie- en toerismesector in deze regio de kans te geven om tot geheel nieuwe streekarrangementen te komen met struinen, spannender vormen van hengelsport, kanoën en genieten van natuur, rust en schoonheid.

De transitie van de huidige situatie naar de hier geschetste is ambitieus, omvangrijk en omvat enkele onzekerheden. Vooral de kosten-baten-verhouding van de oude en nieuwe situatie zullen verschillen en de 'groene sectoren' zullen inzicht willen hebben hoe de duurzaamheid de biodiversiteit zal zijn onder een nieuw regiem van systeemgericht beheer.

Natuurgericht boerenbedrijf of natuurderij

Volgens het principe van boeren-voor-natuur wordt een natuurgericht bedrijf of natuurderij gerund zonder dat er van buiten het bedrijf voedingstoffen (als mest en kunstmest) worden ingezet, noch krachtvoer, noch bestrijdingsmiddelen. De enige bron van aanvoer vindt plaats door het grond- en of oppervlaktewater, via de lucht en of via de teelt van stikstofbindende planten (bv. Klaversoorten). De uiterwaardgraslanden blijven permanent als grasland (weide of hooiland) in gebruik en vanuit bijbehorend bos en of heide kan strooisel of plagsel via een potstal aangewend worden. Het inkomen wordt verkregen door naast de (verlaagde) productie in te zetten op landbouwverbreding (natuur- en landschapsbeheer) recreatie, educatie en voorlichting en omdat er een langdurig vaste vergoeding voor de geleverd prestaties wordt betaald. . In de praktijk worden veerassen als Brandrood, Lakenvelder, schapen, ed. ingezet in plaats van hoogproductieve veerassen. Om voldoende 'krachtvoer' binnen het bedrijf te hebben wordt een deel van het areaal omgezet tot bouwland (granen, bieten, krotten, knollen, vlinderbloemigen (Lucerne)). Berekening laten zien dat, afhankelijk van de grondsoort, de productie maximaal halveert, inkomsten meer dan de helft van de bedrijfsinkomsten kunnen halen, maar dat ook de kosten/baten en de arbeidsfilm aanzien veranderen en eerder beter dan slechter scoren dan gangbare bedrijven. De gewenste toekomstige bedrijfsgrootte ligt naar schatting ruim boven de 50 hectare, excl. het benodigde areaal bos, struweel en of heide.

De natuurderij kan de doelstellingen van het water- en natuurbeheer goed in zich verenigen, mits de ondernemer de 'goede kijk op de bedrijfsvoering heeft' en het materieel geschikt is.

4.2 Hernieuwd onderhandelen en experimenteren

Bovengeschetste nieuwe koers is naar onze opvatting alleen realiseerbaar wanneer betrokkenen in deze streek de uitdrukkelijke wens hebben de transitie te willen aangaan. Dat vereist heroverweging van de reikwijdte van de doelen en de wijze waarop die gerealiseerd kunnen worden. Een open mind is aan twee kanten van de tafel nodig, overheden versus burgers, landbouw versus natuur, representanten van openstelling versus afgeslotenheid, dito van overal en altijd varen versus seizoensgestuurd recreatiegedrag op de rivier.

In een studie van Middelburg (2009) is een aantal bestuurlijke modellen geschetst die handelen over de wijze waarop of mate waarin de overheid participeert in processen waarin overheid en burger elkaar ontmoeten. De uitersten in de rol van de overheid zijn het autoritaire model aan de ene kant en aan de andere kant het samenwerkingsmodel. Uitgaande van de door de provincie gewenste samenwerking door de actoren in de Vechtstreek kunnen we aan het samenwerkingsmodel idealiter

de volgende invulling geven, met de rol erin voor bijvoorbeeld Alterra (of een dergelijke kennisinstelling):

Actoren	Inzet expertise
Voorbereidingsfase	
↓	
Belangen en wensen	- Inventariseren
↓	
Gezichtspunten (bedrijfsmodellen, institutionele kaders, effectenstudies)	- Kennis uitwisselen en delen
↓	
Posities innemen	- Knelpunten analyseren
↓	
Onderhandelingfase	
↓	
Doelen vaststellen + tijdpad	
↓	
Keuzen van instrumenten	- Analyse van bestaande instrumenten ontwerp van nieuwe
↓	
Uitvoering en evaluatie	- Effectenanalyse opstellen

Implementatiefase

In dit model zien we dat de doelen pas gesteld worden in verleg met de actoren in de onderhandelingsfase. Dit model laat voor alle partijen dan ook in beginsel meer vrijheidsgraden (keuzerichtingen) open dan het autoritaire model waarbij “de doelen” (eenzijdig) aan het begin van het proces zijn vastgesteld. Het huidige door de provincie uitgestippelde beleid is in feite een mengvorm van beide bestuurlijke modellen. In aanleg autoritair (bepaalde doelen zijn niet onderhandelbaar), maar verder met een uitgesproken bereidwilligheid tot samenwerking. Het is dus een kwestie van verkennen van ontwikkelopties binnen die beperkte vrijheidsgraden.

Er ligt naar ons idee een belangrijk aandachtspunt ten aanzien van het aspect onderhandelen dat bij een samenwerkingsmodel hoort. Op lokaal niveau hebben vertegenwoordigers van de overheid die met boeren om de tafel zitten voor het onderhandelen geen instrumenten en geen mandaat, en op hoger beleidsniveau hebben in feite de voormannen van de verschillende sectoren geen mandaat om namens alle individuele partijen te opereren. Er zullen dus in dit model nieuwe instituties ontworpen moeten worden wil het tot onderhandelen kunnen komen. Bijvoorbeeld voor lokale bestuurders en beleidsuitvoerders om te kunnen schuiven in ruimtelijke doelen (hectares EHS), instrumentele mogelijkheden (hoogte van vergoedingen, mogelijkheden voor bedrijfsverplaatsingen aan te bieden), enzovoort.

Figuur 22. Op veel plekken is de landbouw volledig verdwenen en verschijnen er niet-landbouwgerelateerde functies. Op lange termijn verandert het omringende landschap van zulke erven echter omdat particulieren – niet-boeren – nu eenmaal met hele andere oogmerken tuin, erf en gebouwen beheren.

De overheden zouden private partijen nog veel meer moeten uitdagen om vernieuwingen door te voeren en omgekeerd zouden private partijen veel meer aan de overheid moeten vragen om met veel meer vrijheidsgraden aan de publieke doelstelling te mogen werken. Op dat vlak zijn experimenten heel wezenlijk, ook experimenten die een groot afbreukrisico hebben. En om ervan te leren is sobere monitoring een minimaal vereiste.

4.3 Synthese tussen inhoud en proces

De inhoudelijke transitie kan geheel nieuwe verhouding tussen sectoren met zich brengen doordat er meer ‘intermediaire ondernemingsvormen’ gaan verschijnen die niet zo gemakkelijk toe te delen zijn aan huidige sectoren. Gaat het bij ‘natuurderijen’ om landbouw of om natuur, eigenlijk heel onderschikt van belang.

Belangrijker is dat zulke getransformeerde ondernemingen op grotere schaal andere eisen inzake beheer van water op stroomgebiedsniveau zullen stellen, anders zullen willen omgaan met het klimaatvraagstuk en überhaupt anders in de relatie maatschappij (mens), economie en ecologie zullen staan. Niet beter overigens dan in andere delen van de regio, maar wel anders.

Om zulke transities mogelijk te maken zal de overheid alle partijen nieuwe vrijheidsgraden moeten geven en op tal van punten een ander onderhandelingsproces

moeten opstarten. Experimenteel handelen, zowel inhoudelijk als procesmatig, is voor veel partijen in deze streek een belangrijk gegeven.

Figuur 23. Rivierherstel betekent op termijn dat de rivier het gehele jaar stroomt met seizoensmatig natuurlijke waterstandswisselingen, dat de stroomdraad zich bij tijd en wijle verlegt, wat tot aangroei en afkalving leidt. Wanneer in samenhang met dit rivierregiem natuurderijen in beeld komen, dan leidt realisatie van de 'halfnatuurlijke rivier' zowel tot een sterke ecologische als economische impuls.

Literatuur

Alterra en LEI, 2000. Scenario's voor land- en tuinbouw en natuur. Vooruitzichten voor 2030 met een doorkijk naar de rest van de 21ste eeuw. Den Haag. Wageningen.

Bleumink, J.A. & J.C. Buys, 1996. Boeren met water, verdrogingsbestrijding op agrarische bedrijven. NOV-rapport 18-2. Lelystad.

Borgstein, M.H. & H.C. Hofsink, 2000. Terreinbeheerders en commercie. Mogelijkheden voor groene arrangementen en onderlinge samenwerking. Rapport 4.00.13, LEI. Den Haag.

Commissie Waterbeheer 21e eeuw, 2000. Waterbeleid voor de 21e eeuw. Geef water de ruimte en de aandacht die het verdient. Den Haag.

Corporaal, A. 1994a. Vecht en Regge, meanders van smaragd. Plattelandsvernieuwing in een gebiedsperspectief. Ministerie van LNV (consulentschap NBLF, intern rapport). Zwolle.

Corporaal, A. 1994b. De situatie van de landstreken langs de Overijsselsche Vecht en noordelijke Regge in de periode 1830 tot 1855. Reconstructie van historisch landschap, een kaartbeeld (schaal 1 : 50.000). Ministerie van LNV (NBLF), interne rapportage. Zwolle.

Corporaal, A., R.A.M. Schrijver & A.H.T. Stortelder, 2001. Boeren met ruimte voor water, landschap en natuur in Olst-Wesepe. Een quick scan naar meer mogelijkheden voor boeren om bedrijfsmatig rekening te houden met ruimte voor waterberging..... Alterra-rapport 421. Wageningen.

Corporaal, A., H. Geerlink, H. Huyskes, J. Waaijenberg & G. de Groot, 2002. Spongiteit, een kwestie van volhouden. Vasthouden is beter dan tegenhouden: een verkenning. Wageningen, Alterra en Dienst Landelijk Gebied. Rapport nr.422.

Corporaal, A., Schrijver, R.A.M., Stortelder & A.H.F., 2004. Keizersrande: das, veldsla, korenbloem naast alant en zilverreiger. Een bedrijfsplan. Alterra. Wageningen.

Corporaal A, A.H.F. Stortelder, J.H.J. Schaminée & R. Huiskes, 2007. Klimaatverandering, een nieuwe crisis voor onze landschappen? WOt-rapporten. Wageningen.

Dekker, M., A.A. Moning, P.N.J. van Diepen & C. Meeldijk, 2009. Landbouwstructuuranalyse voor het Ontwikkelingsperspectief Ruimte voor de Vecht. Dienst landelijke gebied, Kadster

DHV, 2009. De Vecht, een grenzenloze halfnatuurlijke rivier. Grensoverschrijdende Vechtvisie; uitvoeringsprogramma Vecht en Vechtdal 2009-2013. In opdracht van internationaal samenwerkende overheden. Amersfoort. Zwolle.

Donkers, H. & V. Immink, 2008. Regio's om van te smullen. Handboek regionale landbouw met het Vechtdal als voorbeeld. Uitgeverij landwerk. Waalwijk. Wageningen.

Duursema, G., 2004. Leidraad voor ecologische herstel van de Overijsselsche vecht. WVV. Coevorden.

Graeff, J.J. de & J.C. de looff, 1998. Brede kijk, smalle marges. Opstellen ter gelegenheid van het veertigjarige bestaan van de Studiekring voor waterstaatsrecht en waterschapsbeheer. VUGA. Den Haag.

Hendriks, K. & D.J.Stobbelaar, 2003. Landbouw in een leesbaar landschap, hoe gangbare en biologische bedrijven bijdragen aan landschapskwaliteit. ASC, no 10. Wageningen.

Huinink, J., F. Verstraten, J.Jansen, M.Mooij, L. Beijer & A. van der Wees, 1998. Het economisch belang van water in de landbouw. IKC-Ede.

Horling, I., 1996. Duurzaam boeren met beleid: innovatiegroepen in de Nederlandse landbouw. Studies van Landbouw en platteland 20. Wageningen.

IPO, 2000. Kansrijke gebieden voor waterberging ter vermindering van wateroverlast van regionale watersystemen. Den Haag.

Kuindersma. W & G. Kolkman, 2005. Vertrouwen en samenwerking in het experiment Gaasterland. Een procesevaluatie over tien jaar natuurontwikkeling(en). Alterra-rapport 1229. Wageningen.

Maas, G., A. Corporaal, R.Kranendonk & H.wolfert, 2007. Ruimte voor kleine rivieren: casus de Overijsselsche vecht. Rapport en workshop. Alterra. Wageningen.

Meester, G., A. Oskam & H. Silvis, 2005. EU-beleid voor landbouw, voedsel en groen. Van politiek naar praktijk. Wageningen.

Middelburg, A., 2009. Samenwerkende agrariërs in het Overijsselsche Vechtdal. Zwolle.

Ministerie van LNV, 1992. Bouwstenen voor een natuurontwikkelingsvisie voor de Overijsselsche Vecht. Tauw, adviesgroep ecologie en natuurbeheer. Zwolle. Deventer.

Ministerie van LNV, 2008. Houtskoolschets. Europees Landbouwbeleid 2020. Den Haag. Dijk, L. van (ed.), 2008. Ruimte voor vernieuwing. Beleid en onderzoek doen meer met kennis. Jaarboek 2008. Cluster VLB. Wageningen.

Nistelrooij, L.J.J., 2008. Het platteland in verandering. Bouwstenen vernieuwde aanpak regionaal plattelandsbeleid. Brussel.

Pater, B. de, P. Groote & K. Terlouw, 2005. Denken over regio's. Geografische perspectieven. Antwoordmodel. Bussum.

Pater, F. de, 2003. Kleinschalige waterberging op grote schaal. Een pleidooi voor een stille blauwe revolutie. H2O (23).

Ploeg, J.D. van der, 1999. De virtuele boer. Assen.

Ploeg, J.D. van der, 2008. The New Peasantries. Earthscan. London.

Ploeg, J.D. van der, 2009. Melkprotest is symptoom van verval van de ooit machtige sector. Interview in NCR Handelsblad (3-10-2009).

Projectgroep Waternood, 1998. Grondwater als leidraad voor het oppervlaktewater. Een op het grondwater georiënteerde aanpak voor inrichting en beheer van het oppervlaktewa-tersysteem. Dienst Landelijk Gebied & Unie van Waterschappen. Utrecht. Den Haag.

Provincie Overijssel, 2000. Streekplan 2000+. Prov. Overijssel, Zwolle.

Provincie Overijssel, 2005. Wateractieprogramma Overijssel 2005. Afspraken tussen de waterschappen en de Provincie Overijssel. Zwolle.

Raad voor het landelijk gebied, 1998. Overvloed en schaarste: water als geld. Advies over de gevolgen van klimaatsverandering, zeespiegelrijzing en bodemdaling voor het landelijk gebied. RLG 98/5. Amersfoort.

Ruimtelijk Planbureau, 2005. Waar de landbouw verdwijnt. Het Nederlandse cultuurlandschap in beweging. Den Haag.

Schaminé, J.H.J. & J.A.M. Janssen, 2009. Europese natuur in Nederland. Laag Nederland. Natura 2000-gebieden. KNNV. Zeist.

Schippers, S., 2009. Vechtvissen in het zonnetje. Het sportvisserijmagazine Beet. Breda.

SER, 2005. Kansen voor het platteland. Advies van de SER. Den Haag.

Stichting Dianthus, 2005 (evj). Vechtdalproducten (en andere uitgaven). Ommen.

Stortelder, A.H.F, R.A.M.Schrijver, H.Alberts, A. van den Berg, R.G.M.Kwak, K.R. de Poel, J.H.J.Schaminee, I.M. van den Top & P.A.M.Visschedijk, 2001. Boeren voor natuur. De slechtste grond is de beste. Alterra-rapport no 312. Wageningen.

Stortelder, A.H.F., A. Bruinsma, E.Crombags, J.Duijndam, K.Hendrix, M. van der Laan, C. Niemeier, M. Steverdink, C. de Vries & K. van Zelderen, 2007. Biologische landbouw als leverancier van biodiversiteit en landschap. Alterra. Wageningen.

Veeneklaas, F.R. & M.H.G. Custers, 2009. Anticiperend landschapsbeleid. Katern 2: Demografie en wonen. Alterra-rapport 1875.

Werkgroep Vechtvisie, 1997. De Vechtvisie-stap voor stap naar een duurzame Vecht. WGS & WVV. Zwolle. Coevorden.

Winden, A. van, W. Overmars & W.braakhekke, 2003. Bergen bij de bron. Natuurlijke waterberging in de middelgebergten in het stroomgebied van de Maas en de Rijn. Nijmegen.

Wolfert, H., A.Corporaal, G.Maas, K.Maas, B.Makaske & P.Termes, 2009. Toekomst van de Vecht als halfnatuurlijke laaglandrivier. Alterra (in druk). Wageningen.